

Beteckning: Rel C 40:V99

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Häxprocesser
i Gävle och Ockelbo på 1600-talet

Karin Jönsson
Juni 1999

C-uppsats, 10 poäng
Religionsvetenskap

Religionskunskap C
Handledare: Martin Holmberg

ABSTRACT

In this C-thesis, I investigate the sudden outbreak of the Swedish witch-hunts during the 17th century, mainly focusing on Gävle and Ockelbo in Gästrikland.

To show the extension of the Swedish witch-hunts, I have included an introductory part of the thesis, where this is described. Another important part of the thesis is the one about views upon women and the functions of their bodies, which had to do with female sexuality. Women were indeed considered a threat, by men in powerful positions, and very often it was sheriffs, judges, commanders and governors who most strongly claimed this.

People believed that the witches went to Blåkulla, which could be practically anywhere. It could be a mountain, an open area, a rock or a heath. It seems, however, to have been situated far north.

My investigation mainly concerns the witch-hunts in Ockelbo and Gävle. During this time, Ockelbo was a small, distant village to which a lot of Finnish immigrants arrived in the early 17th century. In 1674 the vicar of Ockelbo, a man by the name of Tybelius, made known that rumours about were going around, and eventually these rumours were all over the area. Tybelius himself questioned the women who were involved.

A large number of women lost their lives in Gästrikland. Ockelbo was struck hard by the witch-hunts. No less than 69 people were accused of being involved with the Devil and according to the record 14 of these were in fact executed. This is considered quite a large number, since Ockelbo was such a small village.

Gävle came to be known mainly because of the accusations against Katarina Bure, the wife of the vicar, Peder Fontelius. The vicar had, at an early stage, dissociated himself from all sorts of witchcraft, and he was indeed very sceptical of the journeys to Blåkulla. The mayor of Gävle, a man by the name Falck, disliked Fontelius' opinions, which eventually led to the mayor accusing Fontelius' wife, Katarina, of having brought away children to Blåkulla. This was the first known case in Gävle, and it was to be followed by other cases.

Children generally played an important role in the witch-hunts, and this was also the case in Gävle. It was not unusual that children testified against their own mothers. One of these children was Johan Johansson Griis, who accused his own mother and sent her to death. He was sent to live with some relatives in Stockholm, where he had soon pointed out a group of innocent women, many of which lost their lives.

The witch-hunts lasted for 200 years. In Sweden, approximately 300 people were executed.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	4
1.1 SYFTE	5
1.2 METOD	5
1.3 MATERIAL.....	5
1.4 TEORI.....	6
1.5 TIDIGARE FORSKNING.....	6
2. BAKGRUND	7
2.1 SAMHÄLLET.....	7
2.2 HÄXPROCESSER I SVERIGE.....	7
2.3 ORSAKER TILL HÄXPROCESSER.....	8
2.4 FÖRKLARING TILL HÄXPROCESSER	8
2.5 HÄXORNA FÅR SKULDEN.....	9
2.6 VAD INNEBAR DET ATT VARA HÄXA	9
2.7 BLÅKULLA	10
3. TROLLDOMSPROCESSER I OCKELBO	12
3.1 VITTNEN BERÄTTAR.....	13
3.2 DOMAR	15
3.3 STRAFF OCH DOMAR I GÄSTRIKLAND	16
3.4 EN TROLLPACKAS BEGRAVNING.....	16
3.5 SAMMANFATTNING FÖR OCKELBO	16
4. TROLLDOMSPROCESSER I GÄVLE	18
4.1 KYRKOHERDE FONTELIUS.....	18
4.2 GULDSMEDS BRITA	19
4.3 BARNENS BERÄTTELSE OM BLÅKULLA	19
4.4 ETT BARN ANKLAGAR SIN MOR	20
4.5 KARIN PERSDOTTER ERKÄNNER SINA BROTT.....	21
4.6 GÄVLEPOJKEN	21
4.7 SAMMANFATTNING FÖR GÄVLE.....	22
5. AVSLUTANDE DISKUSSION	23
6. KÄLLOR OCH LITTERATUR	25

1. INLEDNING

Det kan kanske tyckas trevligt när småbarn klär ut sig till påskkärringar i påsktider, men antagligen är det få av oss som tänker på att det hela har en djup och tragisk bakgrund. För drygt 300 år sedan pågick häxprocesserna runt om i Europa där kvinnor och män brändes på bål och anklagades för att stå i samröre med djävulen.

Det var under senmedeltiden som det upptäcktes ett nytt och farligt hot, det handlade om en djävulsk konspiration som existerade mitt bland den kristna befolkningen. Det var häxorna som anklagades för att ha sexuella ritualer där de dyrkade djävulen. Detta skedde i en tid då medeltid övergick i renässans och man såg antiken som ett ideal. Dessutom skedde en rad förändringar och omställningar bland befolkningen, staten förändrades, kyrkan upplevde en motreformation och alla pestepidemier skapade stor rädsla och ångest. Skräck och hat riktades nu på en ny syndabock, häxan.

Man ansåg att häxorna var förklaringen till det oförklarliga och de olyckor som drabbade befolkningen. Ondskan hade makt, och ondskan var djävulens verk. När häxeriet inleddes skapades också en ond cirkel, ju mer prästerna predikade om häxor i kyrkan desto fler häxor upptäcktes ute i byarna.

I Sverige ansåg man att häxorna förde barn till Blåkulla och där hade man sexuella orgier med djävulen. Antagligen var det många människor som kände sig tveksamma till dessa berättelser, men det var farligt att tvivla eftersom man själv kunde bli utpekad som häxa. När denna folktro smälte samman med överklassens föreställningar blev resultatet oroväckande. Det var också nu som det svartvita tänkandet uppstod, moraliskt tänkande i gott och ont. Man trodde att häxan hade ärvt kraften och magin av en annan människa, och med den kunde hon orsaka psykisk och fysisk skada. Man ansåg dock att detta inte var det farligaste, det var samröret med djävulen som sågs som det största hotet.

De flesta som var anklagade var kvinnor vilket inte förvånar, eftersom det fanns ett kvinnoförakt och en kvinnoskräck som var betydligt större då än idag. Dessutom var det legitimerat från de härskande klasserna. Det var främst munkarna som låg bakom häxteorin och de ansåg att kvinnorna var liderliga, förledande och farliga, ett verk av djävulen.

Under de värsta åren i häxprocesserna skapades speciella kanaler som hjälpte till att sprida skräcken. Bönen "*Emot Satans Raseri*" som skulle läsas vid varje vid varje gudstjänst var en sådan. En annan var visgossarna som skaffade sig mat och husrum genom att berätta och peka ut häxor. De vittnade mot betalning och de anlätades av både präster och allmoge medan myndigheterna var mer tveksamma. Rykten spreds också genom den relativt stora rörligheten bland befolkningen, många fattiga människor flyttade till de större städerna, och till Stockholm kom människor för att delta i kriget mot Danmark.

Barnen spelade den viktigaste rollen i dessa processer och var de viktigaste grunderna för de många dödsdomarna. Bekännelserna och anklagelserna var mycket likartade vilket visar att myten om Blåkullafärderna gick från mun till mun, de flesta kände till vad som hände där. Detta kom naturligtvis att påverka myndigheterna som hade svårt att stå emot hämndlystna föräldrar och anhöriga till barn som påstod sig blivit bortförda till Blåkulla. Lika viktig var också prästernas roll i denna hysteri. I prästutbildningen fick de kunskap om både trolldom och magi och de fick lära sig att häxor och trollkarlar skulle straffas med döden.

I Sverige började processerna i Dalarna och Härjedalen år 1668 för att sedan fortsätta till Hälsingland och Gästrikland. Därifrån vandrade det uppåt mot Medelpad, Jämtland och Ångermanland. Några år senare berördes också Västerbotten och Norrbotten. Stockholm nåddes hösten 1676 och en tid därefter slutade sedan processerna.

I Gästrikland var Ockelbo särskilt utsatt. Där dömdes över 30 personer till döden mot endast sex i Gävle. Gävle kom att spela en viktig roll för häxprocesserna. Det kanske mest kända målet var att kyrkoherdens egen hustru, Katarina Bure, anklagades för att vara häxa. Trots hennes och makens energiska försvar dömdes rådhusrätten henne till döden. Domen överklagades dock och efter två år i fängelse frikändes Katarina.

Mot slutet av 1600-talet ebbade häxprocesserna ut på de flesta håll i Europa. Det verkar som om upplysningstidens förnuft till slut segrade. Könsrivalitet och maktövertagande fick istället söka sig nya uttrycksformer.

1.1 SYFTE

Syftet med denna uppsats är att titta närmare på häxprocesserna i stort, samt ge en mer detaljerad undersökning om processerna i Gävle och Ockelbo vid mitten av 1600-talet. De frågeställningar jag haft är: vilka var de kvinnor som anklagades för häxor, hur såg vittnesprotokollen ut, hur kom det sig att man litade så starkt på barnens berättelser, varför drabbades Ockelbo i större omfattning än Gävle, hur såg samhället ut och vilken samhällssyn hade människorna. Dessutom kommer jag också att titta på vilken syn man hade på kvinnan under denna tid. Detta är de huvudfrågor jag ska försöka besvara i min uppsats.

1.2 METOD

Det började med att jag under A-kursen i Religion skrev ett litet arbete om häxprocesserna i Sverige, och blev på så sätt intresserad av att skriva ett mer omfattande arbete om vad som hände i Sverige under denna tid. Jag bestämde mig för att koncentrera mig på Gävle och Ockelbo i Gästrikland.

Jag började så smått att läsa lite litteratur som fanns inom detta område, det var inga problem att hitta det eftersom det finns mycket skrivet om häxprocesserna i Sverige och Europa. Jag fortsatte sedan med att besöka stadsarkivet i Gävle för att få ytterligare information om processerna, då främst om Gävle och Ockelbo. Det fanns en del domstolsprotokoll sparade, främst om Gävle. Det var svårare att hitta något om Ockelbo eftersom mycket av det tyvärr har gått förlorat i bränder. Jag har valt att lägga upp uppsatsen så att den första delen omfattar litteraturen och den andra delen består till mesta del av arkivmaterial.

1.3 MATERIAL

Jag har använt mig av tryckta källor samt arkivmaterial. Dessutom har jag använt mig av en hel del tidningsartiklar som finns sparade på stadsarkivet i Gävle. De tryckta källorna har främst varit avhandlingar av forskare, men jag passade också på att läsa en roman som är skriven av Olof Fahlén, *"Dömd till yxa och bål - en berättelse om häxprocesserna i Torsåker 1674-75"*. Denna bok läste jag mest för avkoppling mellan avhandlingarna och samtidigt få en bra inblick i hur människorna levde under denna tid. Han har i denna roman studerat domstolsprotokollen och ger en skildring av händelserna och deras bakgrund på ett mycket intressant och tydligt sätt.

Arkivmaterialet som jag gått igenom är mest domstolshandlingar med vittnesprotokoll från år 1675.

1.4. TEORI

Det har hävdats att en framväxande läkarkår skulle vara en av orsakerna till häxprocesserna. Detta kom att drabba de läkekunniga kvinnorna och barnmorskorna som undanröjdes med anklagelser om trolldom. Den kvinnliga sexualiteten uppfattades som någonting farligt, ett hot mot männens aktställning, och spelade en viktig roll i spekulationen om kvinnans del i häxprocesserna. En annan orsak kan ha varit att efter medeltidens slut blev kvinnans straffrättsliga ställning förändrad och hon gjordes alltmer personligt ansvarig för sina gärningar och brott. Samtidigt blev också en rad specifikt kvinnliga beteenden som prostitution och barnmord kriminaliserade. Kvinnan blev förknippad med konflikter och förbannelser och förhävanden blev motsvarigheten till mannens fysiska våld.

1.5 TIDIGARE FORSKNING

Det finns en hel del material skrivit i detta ämne. Professor Emanuel Linderholm kan nog anses vara vår främste forskare på detta område. Hans bok *"De stora häxprocesserna"* från 1918 är ett utmärkt verk att läsa om man är intresserad av häxprocesserna i Sverige på 1600-talet. I vår tid är Lundprofessorn Bengt Ankarloo den i ämnet mest insatte, med riklig produktion härom, även internationellt. Båda dessa författare har jag haft god hjälp av i mitt arbete med uppsatsen.

Eftersom mitt arbete med uppsatsen varit inriktad på Gävle och Ockelbo har författaren Josef Bidner spelat en viktig roll. Han har skrivit mycket om Ockelbo och trolldomsprocesserna där. Det intressanta med Bidners berättelse om Ockelbo är att han på ett ingående sätt beskriver hur Ockelbo såg ut under denna tid. Han tar upp problemen som denna lilla avlägsna by hade, och vad som senare hände när människorna från Finland började flytta dit i början av 1600-talet.

Etnologen Lilian Öhrströms *"Sex, lögner och terapi"* tar upp vår tids häxprocesser, som är den explosionsartade ökningen av antalet anmälningar om sexuella övergrepp mot barn. Men hon går också tillbaka i tiden och tittar på de stora häxprocesserna som ägde rum på 1600-talet.

2. BAKGRUND

2.1 SAMHÄLLET

I Europa brändes tusentals häxor, i Sverige omkring trehundra. Orsaken var enligt många historieforskare, att hysterin nådde sin kulmen i ett läge då en ny samhällssyn och en ny uppfattning om människan började ta form. Samtidigt började det gamla medeltida samhället att upplösas. Den lite stela och oföränderliga samhällsbilden ersattes av nya värderingar, nya länder och folk upptäcktes. Men dessa förändringar skapade oro och de som var de värsta anhängarna till häxförföljelserna var de som hade det svårast att släppa taget om den gamla världsbilden.¹

Det senaste decenniets forskning om häxprocesserna visar att förföljelserna utbröt först en bit in på 1400-talet. De mest intensiva förföljelser var koncentrerade till det kontinentala Europa, samtidigt som vissa delar av Europa blev helt skonade.

Det var under 1400-1750 talet som häxprocesserna pågick i Europa, samtidigt som en statsbildningsprocess tog form där nationalstater växte fram. Det växte fram en militär styrka och territoriell expansion och centralmakten tog kontrollen över byarna. Den kristna läran kom att verka som en politisk ideologi tack vare reformationen och motreformationen. Man kämpade för att en gång för alla göra Europa kristet.²

2.2 HÄXPROCESSERNA I SVERIGE

Under 1600-talets andra hälft pågick omfattande häxprocesser i Sverige och troligtvis avrättades omkring 300 människor, de flesta kvinnor, på bara några år. Huvudanklagelsen i de stora Blåkullamålen i norra Sverige 1668-1676 löd att häxorna förde med sig barn till häxsabbaten i Blåkulla. När dessa berättelser tog fart om Blåkullafärderna var domstolarna till en början skeptiska. Det var först när barnen började anklaga häxor för att ha fört dem till Blåkulla som en farlig situation började uppstå. Domstolarna var inte längre tveksamma, självklart talade barnen sanning.³

De flesta fall av häxprocesser var under Karl XI:s regering, men några enstaka fall hade konstaterats långt tidigare. Redan 1551 lär det första fallet ha inträffat i Dalarna och år 1597 anklagades en kvinna i Hälsingland för trolldom och att ha fört barn till Blåkulla. I slutet av 1500-talet förekom också trolldomsprocesser i Malmö.

Den 25 augusti år 1669 halshöggs femton kvinnor i Mora socken för att de hade dömts som häxor. Avrättningarna skedde på en udde strax intill kyrkan och på tre väldiga bål brändes de avrättade kropparna. Redan då dessa häxbål flammade i Mora hade Kunglig Majestät tillsatt en särskild trolldomskommission som under år 1669 dömde inte mindre än 23 kvinnor i Mora och åtta i Älvdalen till döden.

Den snabba spridningen som trolldomsväsendet fick i Dalarna berodde antagligen på de stora, tätt sammanbyggda byarna som gjorde att människorna lätt kom tillsammans och på att folket i Dalarna hade en stor rörlighet och vandringslust.

¹ Ödén, L. Gefle Dagblad 1985. Del 16.

² Ankarloo, B. & Henningson, G. Häxornas Europa 1400-1600.

³ Sörlin, P. Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta Hovrätt 1635-1754. s. 13-16.

Från Dalarna nådde trolldomsprocesserna först Hälsingland och sedan Gästrikland. Fem kvinnor avrättades i Gävle. Sedan spred sig farsoten norrut ända till Lappland och söderut till Uppland och Stockholm. I Härnösand brändes samma dag trettio kvinnor som anklagades för att vara häxor, och inom Torsångers pastorat i Ångermanland halshöggs och brändes under tre dagar år 1675 inte mindre än 75 personer.⁴

Mot slutet av 1600-talet ebbade häxprocesserna ut på de flesta håll i Europa, det tycks som om upplysningstidens förnuftsstro ryckte undan grunden för fortsatta häxanklagelser.⁵

2.3 ORSAKER TILL HÄXPROCESSERNA

Det materiella och det andliga tillståndet i Sverige under denna tid var svårt och kärtvt. Den stora allmogen led svårt av svält och dåliga skördar. Nöden var allra störst i de mest avlägsna delarna av landet och hjälpen hade svårt att nå fram. Prästerna predikade om en mörk förkunnelse, där en sträng gudom och en ond djävul kämpade om de fattiga människornas själar. Djävulstron var mycket stark och det var egentligen ingen som tvivlade på satans realitet och makt, skräcken var mycket stor inför vad satan kunde hitta på. Ett övernaturligt väsen blir gott eller ont beroende på hur det behandlades av människorna.

”Råndan och vittrorna äro icke onda till sitt innersta väsen. De kunna hjälpa människorna, då de behövs, och blott om de behandlas illa och orättvist, blir de farliga.”

Dessa vittror och andra väsen har mänskliga drag i sitt uppträdande och detsamma gäller andra gestalter i den svenska folktron. De kloka gubbarna och gummornas verksamhet spelade en viktig roll för bakgrunden till häxtron. De använde sig av naturläkekonstens urgamla hjälpmedel. Prästerna var inte speciellt förtjusta över dessa människor eftersom de många gånger utförde sina kurer under hemlighetsfulla ritualer. Genom detta tyckte prästerna sig kunna se ett samband mellan djävulen och dessa människor.⁶

2.4 FÖRKLARING TILL HÄXPROCESSERNA

En förklaring till häxprocesserna tar sikte på ideologiska element i det kristet feodala samhället. Det var den patriarkala kvinnosynen som gav upphov till häxbålen, och det var kyrkan och dess män som stod för den ideologi produktionen. Dessa män skulle leva i avskildhet, långt ifrån det köttsliga livet och inte beblanda sig med det kvinnliga könet. Deras syn på kvinnan kom ofta från antika och bibliska författare där Evas svekfulla roll i syndafallet var en central punkt. En senmedeltida fransk författare säger att *”Eva är ett ofullkomligt djur utan trohet, rättvisa, respekt eller stadga.”*

Enligt den grekiska medicinens läror var kvinnan kall och fuktig medan mannen var varm och torr. Kylan och fuktigheten förknippades med ett ombytligt och oförutsägbart temperament. Fuktigheten gav också ett överflöd av kroppsvätskor som reglerades genom månadsblödningarna och om dessa funktioner krånglade kunde farliga situationer uppstå.

⁴ Jakobsson, G. Arbetarbladet 23/3 1985.

⁵ Ödén, L. Gefle Dagblad 1985. Del 16.

⁶ Eskeröd, A. Övertro och häxprocesser. s. 9-13.

Kvinnans kroppsliga egendomligheter var farliga och det förekom ofta en nervös spekulatio - det fanns mörka faror som ruvade under kvinnoytan. Livmodern var en av dessa farligheter som måste tämjas och bemästras på bästa sätt. Många gånger uppfattades den som ett hungrigt djur och om den inte regelbundet matades med mannens säd blev den orolig och började vandra i kroppen. De symptom som kvinnan då upplevde, oro och rastlöshet, gavs namnet hysteri. En annan farlighet var menstruationen och kvinnor som hade mens kunde genom sin närvaro förgifta och fördärva mycket omkring sig. De kroppsfunktioner som hade med den kvinnliga sexualiteten spelade en viktig roll i spekulatioen om kvinnans del i häxprocesserna.

Modern forskning visar att det inte enbart var biskoparna och de gamla munkarna som stod för häxprocesserna. Istället var det fogdar, domare, befallningsmän och landshövdingar d.v.s. maktens män som stod för de grövsta anklagelserna. Bondefolket spelade också en viktig roll.⁷

Att göra sig skyldig till häxeri ansågs vara det allvarligaste brott man kunde begå. De var inte bara skadegörare, de bröt också med religionen genom sitt förbund med djävulen. Häxan var inte bara en kättare, hon var dessutom en avfalling eftersom hon förnekade gud och tillbad djävulen. Hon begick sina brott medvetet och avsiktligt, inte i brist på kunskap. Om häxan erkände sina brott dömdes hon till bålet, om hon visade tecken på ånger kunde domstolen benåda henne genom att låta hänga henne innan hon brändes.⁸

2.5 HÄXORNA FÅR SKULDEN

Det var alltid häxorna som utpekades som ansvariga för de problem och kriser som uppstod i ett bondesamhälle. Mellan 1550-1650 drog en rad katastrofer över Europa, religionskrig, trettioåriga kriget och inbördeskriget i Frankrike. Detta ledde till dåliga tider och svaga ekonomier, svält och pestepidemier drabbade befolkningen. Detta var en idealisk grogrund för häxprocesserna. Människor sökte efter förklaringar till de olyckor de drabbades av och det var nära till hands att tro att häxor och andra onda makter var orsaken till problemen. Det var framförallt kvinnor som jagades som häxor och vanligen var det de äldsta och fattigaste kvinnorna i byarna som utpekades. De hade ofta kunskaper i folklig läkekonst och visste hur man botade sjukdomar. Man misstänkte snabbt att dessa kvinnor skulle använda sin konst på fel sätt. Vissa teologer påstod också att gamla medicinska teorier uttalade sig om kvinnan som det svagare könet och vilket till sin natur skulle vara mer benäget till djävulsdyrkan.⁹

Häxtron uppkom genom att folkliga föreställningar om häxor alltid funnits sedan mycket lång tid tillbaka. Kyrkan och staten fördömde dock häxtron som vidskepelse och hedendom undertidig kristen tid och medeltid. Men i slutet av 1400-talet övergav dock kyrkan sin skeptiska hållning och ett par århundrade av häxjakt inleddes.¹⁰

2.6 VAD INNEBAR DET ATT VARA HÄXA?

En häxa var en människa som ansågs ha kraft att förändra en annan människas öde genom rituella eller magiska handlingar med skadlig inverkan. Ordet häxa fick sin betydelse först i början av 1400-talet som beteckning på en person som var utrustad med övernaturliga krafter. Senare utvecklades häxtron till att bli en antireligion vars anhängare vigde sina liv åt att dyrka djävulen. Det är under medeltidens slutskede som djävulen får en allt större roll. Han är

⁷ Ankarloo, B. Häxornas Europa. Historielärarnas Förenings årsskrift 1988/1989. s. 30-35.

⁸ Sallman, J.-M. Häxor - djävulens förbundna. s. 26-32.

⁹ Ankarloo, B. Häxornas Europa. Historielärarnas Förenings årsskrift 1988/1989. s. 30-35.

¹⁰ Sallman, J.-M. Häxor - djävulens förbundna. s. 26-32.

ansvarig för tidens alla olyckor och med detta uppstår föreställningen om en kamp om världsherraväldet mellan gud som stod för det goda och djävulen som stod för det onda. Denna föreställning lever kvar än idag framförallt i den katolska världen.

Det var under 1400-talet som de flesta föreställningar om häxor författades. Den 5 december år 1484 utfärdade påven Innocentius VIII en bulla, som blivit känd under namnet *Summis Desiderantes Affectibus*, den s.k. häxbullan. Påvedömet ansåg att det var nödvändigt att stifta en lag mot häxeriet, Innocentius VIII skriver:

”Det har nyligen kommit till vår kännedom, och detta inte utan vår stora bedrövelse, att det såväl i vissa regioner i norra Tyskland som i provinser, städer, landsområden, distrikt och biskopsstift i Mainz, Köln, Trier, Salzburg och Bremen, förekommit att ett stort antal personer av båda könen försummat sin frälsning, avfallit från den katolska tron och bedrivit otukt med djävulen. Genom besvärjelser, trolldom och andra avskrämda häxkonster är de orsak till att barnen dör, djurens avkomma dör, skördarna slår fel, vinrankornas druvor tynar bort och trädens frukter faller till marken.”

I häxbullan görs för första gången en koppling mellan häxeri och förgörning och den blir därmed ett grundmanifest för jakten på häxor. Tre år efter det att påvens häxbulla givits ut kom en annan skrivelse om häxor, det var *Häxhammaren, Malleus Maleficarum*. Den var författad av Heinrich Institor och Jacob Sprenger och ända fram till 1600-talet var *Häxhammaren* den viktigaste handboken för häxprocesserna.¹¹

I denna handbok i häxförföljelse redogörs hur man går till väga vid häxprocesser. Man beskrev hur en häxa kunde se ut, hade hon ett djävulsmärke på kroppen var det ett starkt bevis på att hon var skyldig. Var en kvinna vacker skulle hon misstänkas, var hon ful likaså. Flöt hon när hon kastades i vatten var hon skyldig, men sjönk hon var hon oskyldig. Uthärdade hon en grym tortyr var hon med all säkerhet skyldig, och var hon orolig när hon ställdes inför rätta var det ett tecken på att hon hade dåligt samvete. Var hon glad tydde det på att djävulen stod bakom henne och var hon ledsen tydde det på sorg över att hon gett sin salighet till djävulen. *Häxhammaren* avslutas med att alla kvinnor måste uppfattas som potentiella häxor.¹²

Häxhammaren var ett koncentrat av kvinnoförakt, kvinnohat och kvinnoförnedring och männens snedvridna kvinnosyn kände inga gränser. Titta bara på ordet kvinna och dess ursprung: femina. Fe kommer av fides - tro, mina av minus - mindre. Alltså är en kvinna den som har mindre tro.¹³

2.7 BLÅKULLA

Platsen dit häxorna for fick namnet Blåkulla och det var i de svenska trolldomsprocesserna en ort. Det kan ligga överallt, som t.ex. ett närliggande berg eller en öppen plats, ett gärde, på en hed, eller en klippa. Det verkar dock som om man vid de stora årsfesterna som vid påsken föreställt sig att Blåkulla var beläget långt norrut och då vägen gick förbi Trondheim där man vilade på domkyrkans tak. Enligt gammalnordisk tradition låg helvetet längst i norr.

¹¹ Sallman, J.-M. Häxor - djävulens förbundna. s. 26-32.

¹² Öhrström, L. Sex, lögn och terapi. s. 126.

¹³ Sundin, P. & T. Häxorna. Häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland. s. 6.

Blåkulla är i de nordsvenska trolldomsprocesserna en gård som för det mesta var stor och ståtlig, som en medeltida svensk bondgård med en rik och förmögen ägare. Ser man på Blåkullamötenas karaktär var det stora festligheter med stor prakt. Man äter och dricker gott och det spelas och dansas och ordnas för bröllop. De flesta som besökte Blåkulla var kvinnor och deras förhållande till husbonden var oftast intimt. Många gånger verkar det som om Blåkulla i själva verket inte alls var helvetet utan en glädje och fröjdens ort, med en husbonde som både kunde vara artig och trevlig. Detta var dock från vittnesmål som varit i Blåkulla. De utomstående, präster och domare tyckte en helt annan sak. För dessa var Blåkulla en styggelsens ort, där djävulen själv var herre och husbonde.¹⁴

¹⁴ Linderholm, E. De stora häxprocesserna i Sverige. s. 24-26.

3. TROLLOMSPROCESSER I OCKELBO

Det visade sig vara mycket svårt att forska omkring det som rör gamla Ockelbo eftersom de gamla kyrkoböckerna där prästerna antecknade förstördes när kyrkan brann år 1904. År 1697 brann slottet Tre kronor i Stockholm där bl.a. Svea hovrätts arkiv med domstolshandlingar från Gästrikland bevarades.

Ockelbo var under medeltiden en liten och avlägsen by, som hade en mycket långsam tillväxt. Enligt kung Gustav Vasa berodde det på att det var brist på brukad jord som var grunden till folkets levnad. Den största förändringen kom med finnarnas invandring i början av 1600-talet, och med järnbruksrörelsen samma århundrade.

1600-talet var Sveriges stormaktstid som gav makt åt adeln medan allmogens liv fortfarande var lika hårt som tidigare. Kringen, fattigdomen, pest och hungersnöd medförde att de enkla människorna kände sig maktlösa och trodde att det var onskans makter som höll på att ta över världen. Det är mot denna bakgrund som trolldomsraseriet och häxprocesserna tar sin form.

Laurentius Paulinus var professor i Uppsala, biskop i Strängnäs och slutligen ärkebiskop i Uppsala vid mitten av 1600-talet. Han var en erkänd författare och hade stor teologisk kännedom. Han gav prästerna handledning i deras folkfostrande verksamhet och skrev om trolldom.

”Djävulen kan inte förvandla en människa till hund eller katt eller ge henne någon annan skepnad. Men han kan skada både människor och djur, förorsaka oväder och förstöra skörden. Han är skicklig i läkekonst där han har hjälp av lövjerskor, trollkonor och trollkarlar, och de är inte att leka med, för de har verklig makt.”

Biskop Paulinus menade att Blåkulla färderna verkligen var sanna och där höll djävulen möten med sina edsvurna. Han angav tre skäl för sin ståndpunkt. Det första var att luften ovanför är djävulens främsta verksamhetsområde, han kan därför lätt föra sina trogna till den plats han vill. För det andra var att djävulen verkligen hade makt, han förde upp Jesus till de översta tinnarna på Jerusalems tempel och upp på ett berg, med detta skulle han också föra sina livegna vart han ville. Och för det tredje var det viktigt för djävulen att han kunde samla sina medhjälpare till rådslag och uppmuntran. Detta är alltså skrivet av den mest betydande i 1600-talets kyrkliga förnyelse arbete, och det skulle användas i kampen mot den vidskepelse och okunnighet som enligt honom rådde i Sverige under denna tid.

I över hundra år rasade häxprocesserna i Europa och de flesta människor trodde på häxor. Svåra tragedier utspelade sig på många orter runt om i Sverige och oftast var det äldre kvinnor som råkade illa ut. Det behövdes som regel inte speciellt mycket för att de skulle bli misstänkta. I Sverige var det mestadels barn som vittnade vid rättegångarna och de anklagade hade ofta svårt att freda sig för barnens virriga berättelser. Många anklagade gav upp och erkände ganska fort.

Det man märker ganska snart är att anklagelserna har samma mönster fast det skedde i helt olika trakter. Detta berodde antagligen på de s.k. vispojarna som vandrade längs vägarna och mot ersättning av mat och logi och kanske en slant sjöng de och berättade om vardagshändelser, men också om hur den onde härjat i trakterna som de passerat, och om hur häxor fört barn till Blåkulla. Att tvivla på häxor kunde vara mycket farligt och visade man tvivel mot den rätta kristna läran ansågs man vara ateist.

Redan i början av år 1673 förekommer i Ockelbo flera s.k. defamationsmål, där anklagelserna främst gällde ryktesspridning och ärekränkning, ofta med anknytning till det som senare skulle komma att kallas trolldomsprocesser.

I början av år 1674 blev det allt vanligare med beskyllningar mot kvinnor i dessa trakter, att de förde med sig barn till Blåkulla osv. Man krävde att man skulle ta i med hårdare tag mot dessa trollkonor. I juni år 1674 berättade kyrkoherde Tybelius om sina bekymmer om de rykten som florerade om trolldomsväsendet och att det hade fått fäste i Ockelbo. Kyrkoherden ville hålla förhör med de kvinnor som anklagades för att vara häxor och samtidigt passa på att höra om det var några vittnen som hade något att säga. Häradstinget biföll kyrkoherdens begäran.

3.1 VITTNEN BERÄTTAR

Många vittnen ville berätta om vad de varit med om, bl.a. en ung piga vid namn Chierstin Persdotter som berättade att hon blivit bortförd till Blåkulla av Lars Erssons änka Karin. Karin hade kommit till Chierstin på natten och tagit med henne ut. De satte sig baklänges på en brun häst tillsammans med en hel del andra barn från Säbyggeby. När de kom fram till Blåkulla satt de flesta redan till bords och väntade på maten. De åt och drack och började sedan dansa. En gammal tant spelad långspel för dem. Därefter bar det av hem igen och Karin förde henne i säng och satte på henne särken och lämnade henne där. Från och med denna natt fördes hon varje natt till Blåkulla med ett undantag då soldaten Oluff Sommare skrev Jesu namn på en sedel och band den om halsen på henne, då slapp hon första natten. Men sedan verkar det som om sedeln miste sin verkan och under följande Blåkullafärder var hon tvungen att löpa gatlopp i djävulens boning och käringarna slog henne med ormar. Hon berättade att de kokade ormar och grodor i Blåkulla och under ett bord låg den onde som en stor hund med horn i pannan, han slår med svansen i golvet och alla dansar till takten. På bordet står käringar uppochnedvända med ett stearinljus mellan benen. Dessutom räknar hon upp ett antal andra människor hon känner som hon sett vara i Blåkulla.

Kristin och Joen Olssons barn Ingebohr 8 år och Olle 6 år anklagade Hans Perssons hustru Giölug för att ha fört dem till Blåkulla på hästar, stänger och på folk, bl.a. på deras egen morfar. Giölug hade fört dem genom fönstren, väggen och skorstenen.

Drängen Anders Jöransson kände sig alltid stel och illa tilltygad på morgonen när han vaknade, han befarade att trollpackor hade ridit på honom till Blåkulla.

Margaretha Pålsson var 13 år och bodde i Mörtebo, hon anklagade knektänkan Kjerstin för att ha fört henne till blåkulla på nätterna. Hon hade alltid ridit på Anders Jöransson som också kom från Mörtebo. Hon sade att hon och de andra barnen som också blev bortförda hade fått varsitt smörjehorn, och de hade fått lära sig hur de skulle smörja både folk och kreatur. Hon anklagade dessutom Giölug Jönnsdotter i Mörtebo för att ha fört henne till Blåkulla, men Giölug hade hotat henne att inte berätta någonting och gett henne en getost. Margaretha blev rädd och tordes inte säga någonting denna gång.

Sven Perssons son Pelle var 14 år och bodde i Säbyggeby, han berättade att hustru Karin i sockenstugan fört honom till Blåkulla. Första gången var på annandagpåsk, men då fick han inte följa med in i Blåkulla utan fick nöja sig med att stå utanför och titta in genom ett litet hål. Det var först tredje gången han fick komma in. Han hade sett hustru Chierstin, hustru Ingeborg och Giölug i Blåkulla. Han berättade också att han varit i änglakammaren med många andra barn och de blev uppvaktade av två vita änglar som grät och visade medömkan för barnen. De

sade till barnen att de måste begära att trollpackorna skulle straffas eller skulle himlen och jorden snart förgöras. Pelle räknade också upp en hel rad med andra kvinnor som han hade sett roa sig i Blåkullas stora salar.

Några kvinnor erkände ganska snart att de hade samröre med djävulen, så var fallet med Anna Nilsson som var en gammal piga hos Hans Larsson i Murgården. Hon bekände att hon hade fört barn till Blåkulla. Första gången var strax innan jul då hon tog med sig fem barn. Sammanlagt skulle hon ha fört med sig 15 barn. Man ville veta vem som hade fått henne på dessa tankar och undervisat henne om smörjehornet. Hon ville inte berätta det eftersom denna kvinna för längesedan var död och det skulle försaka hennes familj ännu mera sorg. Rätten ville nu veta hur det gick till när hon smörjde barnen, och hon berättade att hon började med att smörja in dem under armvecken och fötterna eftersom de lättare följde med då. Hon lade getter, bockar och kalvar hos föräldrarna så att de inte skulle vakna och bli oroliga. Hon sade att hon kokat och tvättat kärnen i Blåkulla och det var den uppgift hon alltid hade haft sedan hon kom dit. Hon hade också varit gift i Blåkulla med en man vid namn Olle, men senare ändrade hon namnet till Johannes. Dessutom beskyllde hon flank-Malin i Österby och Christin i Sjulso för att ha samröre med satan.

Jöns Larssons dotter Gjölug var 14 år och bekände att Lars Ers Karin hade fört henne till Blåkulla under påsken. Hon och andra barn red på en uppochnedvänd häst som låg vidöppen med en stång utmed buken. Sedan bar det iväg högt upp i luften, men ingen av barnen kände sig rädda eftersom de satt ordentligt fast. När de kom fram till Blåkulla kikade de in i en springa och såg att trollpackorna åt och drack för att sedan fortsätta med att dansa. De sexuella antydningarna var påtagliga, lusten fanns där likt en bröllopsnatt. Under den fjärde natten blev barnen tvungna att löpa gatlopp i Blåkulla eftersom de hade berättat för de vuxna vad de varit med om. Kärningarna ställde sig på varsin sida om Gjölug när hon sprang och slog henne med diverse tillhyggen. Hon räknade också upp en rad kvinnor som hon sett i Blåkulla, men om de var häxor eller hade blivit ditförda visste hon inte. Hon berättade också att Per Jönsson som var kyrkvärd i Gäveränge, var konung i Blåkulla och hans hustru var drottning.

En annan kvinna som fick många anklagelser på sig var Stor-Anna i Murgården. Många barn sade sig blivit bortförda av henne och de berättade att hon varit kokerska i Blåkulla. Hon förde också med sig värdefull säd som hon kastade i elden i Blåkulla samtidigt som hon sjöng och dansade.

Den 2 och 3 juni 1675 erkände Stor-Anna att hon var skyldig till anklagelserna, hon sade att hon tagit med sig 5 barn till Blåkulla. Hon berättade att det var Kierstin Olofssons moders mor som hade lärt henne dessa konster. Hon sade också att Per Jöns i Gäveränge var konung i Blåkulla och hans hustru tog med sig deras döttrar dit. Rätten finner att Stor-Anna inte hade någonting att orda om eftersom hon inte kom från socknen och ingen kände hennes familj eller släkt.

Två andra kvinnor som också råkade illa ut var Lars tjänstepiga Ingeborg och Oluf Pers hustru Sara som var 26 år. Sara var mycket olycklig och sade sig vara oskyldig och bad gud att upplysa barnens sinne att inte ljuga livet av en oskyldig människa. Rätten sade till henne att bekänna och få ett något lindrigare straff och hon svarade: *"I göra nu av mig vad i viljen, jag hoppas att själen skall bliva behållen hos min himmelske fader"*. Hustru Sara ville låta visa sin oskyldighet inför rätten, men eftersom hon inte kunde fälla några tårar fann rätten henne skyldig och satte henne i fängelset.

Några barn tog tillbaka det de tidigare sagt, så var fallet med Kersten i Ulfsta. Hon var styvdotter till Sara och sa sig bli bortförd av henne till Blåkulla. Men hon ångrade sig och sa att hon blivit tvingad till att bekänna. Hon hoppades att gud skulle förlåta henne och skona hennes styvmoder. Men de flesta barn stod fast vid sina berättelser om Blåkulla.

Ingeborg och Sara befalldes att läsa trosbekännelsen men då de inte kunde göra det på ett tillfredsställande sätt fann rätten dem ännu mera skyldig. Tjänstepigan Ingeborg sa: *”att hennes hjärta är så stuppat, att hon intet gråta kan, ty satan haver tagit saftet utur hennes ögon men hoppas, att han intet vidare med henne någon makt får”*. Hon mindes inte hur många barn hon fört till Blåkulla men trodde tillslut att barnen trots allt talade sanning. Ofta hände det att en anklagad kvinna också räknade upp en rad andra kvinnor som hon sett i Blåkulla, kanske för att det skulle vara lättare för henne att inte ensam vara häxa. Detta medförde också att härvan växte sig allt större.

3.2 DOMAR

Vad hände då med den anklagade häxan? I mål, där den anklagade helt klart bekände sin skuld, skulle dom och avrättning genast följa. Bekände inte den anklagade var det tortyr som gällde, de skulle helt enkelt få känna av den pina som väntade dem i helvetet. De som bekände fick också begravas norr om kyrkogården eftersom de hade omvänt sig till gud.

Till en början skedde rannsakingarna vid vanliga domstolar, men snart tillsattes särskilda kommissioner som självständigt skulle döma i trolldomsmål. Dessa var sammansatta av lagkunniga män samt präster och lekmän och kommissionen kunde själv slutgiltigt utmäta en dödsdom. Ockelbo tillhörde den södra kommissionen och den bestod av sex lagkloka män, kyrkoherden i Ockelbo och två andra präster samt tre bönder. I de flesta fall hade den anklagade redan varit i tingsrätten vilket förenklade arbetet för kommissionen. När kommissorialrätten kom till Ockelbo i slutet av mars 1675 hade den redan under februari och mars dömt och avrättat 27 personer i Gästrikland: fyra i Valbo, fem i Hille och 18 i Hamrånge. I Gävle hade fem kvinnor mist livet. Oron och skräcken måste ha varit stor i Ockelbo den dagen då dödsdomarna skulle läsas upp.

Tyvärr finns inte dessa domar i behåll och därför kan vi inte veta exakt vilka av dessa kvinnor som dömdes till döden och vilka som fick lindrigare straff. Sparre, som var den högsta ledaren för rannsakingarna vid Norrlandskommissionens båda avdelningar, satt kvar några år till. Han hade tidigare sagt att man inte borde ta så allvarligt på barnens berättelser eftersom det många gånger var fullt av motsägelser, men trots allt skriver han vid nyåret 1675: *”Och är bemälte barnaförande icke någon dröm eller inbillning utan dem i själva verket vederfaren, eftersom trollpackornas bekännelser med barnens klagomål överens kommit hava, och de offentligen tillstått barnen på dem sagt sant”*. Han hade fått klara besked om att de som erkänt skulle omedelbart avrättas och Sparre hade själv ansvaret för alla exekutioner. Dock prövades alla dödsdomar om de var skäliga. Men de flesta tycktes vara överens om att de som erkänt skulle avrättas även om bekännelsen tillkommit efter kroppslig tortyr eller hård psykisk påverkan.

3.3 STRAFF OCH DOMAR I GÄSTRIKLAND

Domar:	Ockelbo	Hamrånge	Hille	Valbo	Gävle
Till yxa och bål som ej bekänt:	21	12	3	2	4
Till yxa och kyrkogård som har bekänt:	14	6	2	2	2
Till ris och kyrkoplikt:	15	5	1	1	-
Till risplikt:	1	-	-	-	-
Till gatulopp och kyrkoplikt:	2	4	-	-	-
Lämnas under Guds dom:	9	-	5	2	-
Dömas fria och oskyldiga:	2	-	-	-	-

Av de 69 anklagade i Ockelbo dömdes enligt tabellen 35 till döden. 14 av dessa bekände sig skyldiga och avrättades till yxa och kyrkogård. De 21 som nekade blev dömda att halshuggas och därefter brännas på bål, men dessa hade turen att bli räddade av Sparre och dömdes förmodligen till något lindrigare straff. Som vi kan se var det 9 i Ockelbo som dömdes till Guds dom som var ett gammalt prov för att se om en människa var skyldig eller ej. Vilka olika prov som skulle göras finns inte kvar men det kan ha varit det s.k. brödprovet då den anklagade fick svälja en brödbit som man läst över. Fastnade den i halsen var personen skyldig. Ett annat prov var nattvardsprovet som gick ut på att man skulle läsa en påbjuden ramsa då man gick fram till bordet och blev personen sjuk efteråt var man skyldig, Vattenprovet gick ut på att den anklagade kastades i sjön med bundna händer, de som sjönk ansågs vara oskyldiga.

3.4 EN TROLLPACKAS BEGRAVNING

Den 17 november 1675 anhåller Peder i Ockelbo om att hans avlidna moder skall få begravas på kyrkogården i Ockelbo. Hon var bosatt i Ockelbo men kom tidigt att anklagas för att vara häxa. Hon dömdes till fängelse men dog kort därefter. Pastor Tybelius ville inte begrava henne på kyrkogården, inte heller precis utanför kyrkogårdsmuren. Han tyckte istället att Peder kunde begrava henne på familjens ägor. Hur denna begravning slutade får vi inte reda på eftersom det inte framgår av handlingarna i domkapitlets arkiv.

3.5 SAMMANFATTNING FÖR OCKELBO

Jämför man detta material från vittnesmål från andra rättegångar är de väldigt likartade, även när det gäller detaljer. Det är mest barn som vittnar och anklagar att de blivit bortförda till Blåkulla. De berättar om att vägen dit inte var så lång, bara till Axmar i Hamrånge. I Blåkulla kunde både barn och vuxna känna sig hemma, livet där var som på en stor bondgård med de vanliga vardagssysslorna. Ofta var det stora kalas då man åt och drack och roade sig. Men det mesta skedde bak och fram och upp och ner.

Husbonden i Blåkulla, "Den Fule", är mångtydig eftersom han kan förvandla sig själv. Ibland är han en mänsklig gestalt, svart om huvudet och med elaka ögon och klädd i vanliga bondekläder men med horn och svans. När han är på gott humör delar han ut gåvor, men lika plötsligt har

den svarta djävulen återfått sin rätta skepnad och trots sin makt över människorna ligger han åter förödmjukad och kedjad under ett bord.

Ockelbo var en hårt drabbad by när det gällde trolldomsprocesserna. Det var inte mindre än 69 människor som anklagades för att ha samröre med djävulen och enligt protokollen dömdes 35 till döden. Detta måste vi betrakta som en hög siffra eftersom Ockelbo var ett litet samhälle. Ungefär hälften av dem blev i sista stund benådad av Sparre som antagligen lät dem få lindrigare straff.¹⁵

¹⁵ Bidner, J. Trolldomsprocesser i Ockelbo på 1670-talet. Från Gästrikland. s. 6-42.

4. TROLLDOMSPROCESSER I GÄVLE

4.1 KYRKOHERDE FONTELIUS

Det kanske största målet i Gävle var anklagelserna mot kyrkoherden Petrus Fontelius hustru Katarina Bure. Fontelius var en mycket lärd man men uppfattades av många som lite stel och otillgänglig, något som inte gillades av alla. Innan han blev kyrkoherde i Gävle var han professor i Uppsala. Han var mycket skeptisk till Blåkullafärderna och visade öppet sin tvekan till tidens fördomar. Han hade dessutom tagit bort den obligatoriska bönen om trolldomsväsendet i sina gudstjänster. Han hade ett mycket spänt förhållande till borgmästaren Falck och dennes hustru som inte gillade Fontelius åsikter. Det kom att gå så långt att borgmästaren anklagade Fontelius hustru Katarina för att föra bort barn till Blåkulla. Det sades att hon redan från barndomen var övad i trolldom eftersom hon hade en gudmor som alltid betraktats som trollkvinna. Ryktena var i full gång och stadens barn anklagade henne för att ha fört dem till Blåkulla och hon ställdes inför rätta.

14-åriga Annika Gottshalksdotter berättade att hon blivit förd till Blåkulla av pastorskan och hade den senaste natten varit iväg hela fyra gånger. Hon hade bl.a. ridit på borgmästaren Falck. Rätten passade då på att fråga honom om han kände sig dålig och orolig under nätterna. Han svarade att han varje morgon var mycket öm i kroppen och mycket trött.

Den mest ihärdiga av alla som anklagade Katarina för att vara häxa var borgmästarens 13-åriga son Håkan som sade sig blivit bortförd till Blåkulla ett antal gånger och där han sett kyrkoherdens egna barn. Katarina förnekade alla anklagelser och sade att barnen hade livlig fantasi och blivit lurade att vittna mot henne. Hennes egna barn som också vittnade mot henne sade att deras mor var helt oskyldig och ville att hon skulle släppas ut ur fängelset vilket rätten gick med på eftersom det inte fanns några direkt bindande bevis mot henne. Fontelius tog med sig sin hustru och reste från Gävle till en säkrare plats vilket hon var evigt tacksam, för den 9 mars 1675 dömdes hon till döden av trolldomskommissionen. Bevis hade framkommit sedan man förhört kvinnor från Gävle och Valbo och dessa berättat att de sett Katarina Bure i Blåkulla. Dessutom fann man henne än mer skyldig eftersom hon hade lämnat stan och försvunnit med sin man.

De flesta i Gävle ville att Fontelius skulle avsättas och trots att borgmästare Falck reste till Stockholm med sin begäran om att få Fontelius hustru avrättad lyckades han inte få Fontelius avlägsnad från sin tjänst. Katarinas dödsdom avdömdes i trolldomsmålen i Stockholm 1676 och hon blev frikänd efter att ha suttit länge i Örebro fängelse.¹⁶

I Trefaldighetskyrkan kor på den södra sidan längst fram mot altaret finns en gravsten med två ovaler för text. På den ena ovalen står det: *”Här under hvilar fordom den högärvärdige och höglärde herren mag Petrus Fontelius fordom Mathesius professor i Uppsala, sedermera prost och kyrkoherde i Gefle begravnen på sitt 62 ålders år den 27 april anno 1684”* Den andra ovalen är utan text, graven var antagligen avsedd för båda makarna men eftersom fru Katarina varit anklagad och dömd för trolldom fick hon antagligen inte sin sista vila under kyrkohällen.¹⁷

¹⁶ Wickberg, E. Gefle Dagblad 4/4 1967.

¹⁷ Löfgren, F. Gefle Dagblad 16/1 1982.

4.2 GULDSMEDS BRITA

Strax innan Katarina Bure anklagades för att vara häxa hände samma sak med en annan kvinna, Brita, som var hustru till guldsmeden Lorentz. Hon hade utpekats som häxa av den Kungliga trolldomskommissionen när denna var på besök i Gävle. Man kallade in ett stort antal barn som skulle vittna, och de flesta sa att de blivit bortförda av Brita på nätterna till Blåkulla. Det var speciellt ett barn, Brita Wälgifts, och hennes mor som klagade extra mycket. De sade att lilla Brita hade blivit så illa slagen och medfaren och *”över ryggen så bruten, att den är hel svullen, vilket allt dottern har beklagat utav hustru Brita henne tilltygat vara”*. En barberaregesäll hade besökt flickan och ansåg att hon möjligen kunde ha haft en släng av *”brännesjukan”* men sannolikt var det inte den främsta orsaken till hennes sjukdom. Flickan sa själv att hon hade blivit misshandlad med hugg och slag av Guldsmeds Brita i Blåkulla.

Man försökte gå till botten med detta problem om hur Gullsmeds Brita kunde ha fått dessa kunskaper. Borgmästare Falck trodde sig ha hört att i Gullsmeds Britas föräldrahem hade det bott en gammal gumma som kallades för Glasmärit. Hon kunde både *”mjölka och läsa i salt”* men om hon hade lärt Gullsmeds Brita dessa konster var osäkert. Dessutom uppdagades det att hon för många år sedan haft en friare *”en pipare under Helsinges regemente i Åhrsunda socken”* som hade suttit i fängelse i Gävle för dråp. *”Han var en sådan man, att han kunde, när han ville, gå utur fängelset och var om nätterna hos denna hustru Brita.”*

Efter allt detta dömdes Gullsmeds Brita den 3 mars 1675; *”ehuru hon till ingen bekännelse komma vill, likväl då hon haft en gammal suspicion och misstanke på sig och nu genom barnens berättelse bevisats hava med den onde fienden sig förbundet, och samma förbund, sedan hon fängslig blev, renoverat, honom dyrkat och tillbedit, med honom haft samlag samt barn till honom fört, nitton stycken, samt isynnerhet Brita Wälgifts med hugg och slag så illa torterat, att hon därutav till sängs måste ligga - allt därföre dömdes hon efter Guds och världslig lag skola halshuggas och å båle brännas.”*¹⁸

Gullsmeds Brita fick många efterföljare om man läser protokollen, bl.a. sin egen syster Anna Månses. Hon anklagades för trolldom och under mars och april 1675 fördes hon ett antal gånger till förhör. Det var många anklagelser som riktades mot henne, hon hade inte bara fört barn till Blåkulla, hon hade dessutom ett smörjehorn som hon enligt vittnen bar vid vänstra låret. I Blåkulla hade hon setts ligga skaföttes med den onde och kysst och dansat med honom. Inte mindre än trettio barn förhördes i detta trolldomsmål.¹⁹

Man ansåg att det var viktigt att anteckna allt barnen berättade och de saknade inte fantasi. Tolvåringen Jonas Jonae berättade att barnen före Blåkullafärden samlades *på en ”större sjö, däromkring så som en gärdesgård, varest en del barn suttit”*. Därefter hade de ridit på både människor och djur och ett särskilt populärt riddjur tycks kronobåtsmannen Per Jonsson Ström, Risgårds Olle och Per Mårtenssons svarta ko ha varit.²⁰

4.3 BARNENS BERÄTTELSE OM BLÅKULLA

Enligt barnens berättelser var den stora festsalen i Blåkulla vackert glänsande och väggarna var bestänkta med blod. Djävulen låg under ett bord och spelade med rumpan en melodi som lät

¹⁸ Protokollen från Trolldomsrannsakingarna i Gefle 14 april 1675.

¹⁹ Wickberg, E. Gefle Dagblad 21/3 1967.

²⁰ Protokollen från Trolldomsrannsakingarna i Gefle 22 mars 1675.

”Ve mig, Ve dig”. Borden var dekorerade med levande ljus - det var nakna kvinnor som stod upp och ned med ett ljus mellan benen.

När barnen kommit in i den stora salen tog djävulen ett blodprov på dem, han skar dem med en skärva i ansiktet eller i fingret så att tre droppar blod sipprade fram, vilket han sedan slängde i en stor kittel. Många av barnen berättar också att de blivit gifta i Blåkulla och fått silverskedar och guldklimpar i bröllopsgåvor. Som brudgummar åt flickorna nämndes högtidsklädda herrar med namn som ”Fan-ta-mej”, den sammetsklädda ”Trå-dej”, den helt i svart uppklädde ”Ve” samt ”Trå-mej” och ”Ve-mej”. Liknande namn bars också av de blåkullaförda småpojknas brudar: ”Fan-ta-mej”, ”Hina”, ”Trå-dej”, ”Trå-du”, ”Ve-dej” och ”Ve-du”. Många av dem fick också barn i Blåkulla, men djävulen hackade sönder dem och kastade dem i sin kittel och kokade trollsmörja av dem.²¹

Barn under 15 år var egentligen inte tillåtna att vittna men under dessa tider fann man det nödvändigt. Man räknade barnvittnen som bråkdelar av vuxna, fullvärdiga vittnen. En femåring räknades som ett tiondels vittne och en fjortonåring som ett halvt. Genom att kalla in en stor mängd barnvittnen kunde man få de två fullvärdiga vittnesmål som blev norm för att fälla även de häxanklagade som nekade. Ända upp till fyrtio barn kunde vittna mot en och samma häxa och det ökade intrycket av häxans skuld.

Naturligtvis fanns det barn som var mer aktiva än andra men som fick de andra med sig. Det var de som organiserade vittnesmålen och bestämde vilka detaljer som skulle användas nästa dag. Ingen kunde ana att barnen gått samman för enligt de vuxna var barn oförmögna att ha ont och bedrägligt uppsåt.²²

Samstämmigheten i barnens vittnesmål gjorde intryck. De fick vistas i särskilda vaktstugor som hade inrättats för att hindra barnen att bli bortförda till Blåkulla. Där vaktades de av en eller flera kvinnor och stämningen var upphetsad. Om något barn under vittnesmålet sa något som inte stämde med de övrigas berättelser struntade man helt sonika i det och kallade barnet för lögnare. De rättsliga och ideologiska elementen tenderade att ömsesidigt bekräfta varandra, skriver Bengt Ankarloo.²³

4.4 ETT BARN ANKLAGAR SIN MOR

Den 22 mars år 1675 stod en ny kvinna anklagad för att ha fört barn till Blåkulla, kanske det mest skrämmande exemplet på vad bara kan hitta på. Det var Johan Davidssons hustru Karin som bodde i Gävle. Rätten kallade in 14 barn som skulle vittna. Det var två småflickor som sa sig blivit förda av Karin till Blåkulla och de beskrev hur väggen öppnade sig och Karin mumlade ”*Vipp lustiger till helvite*” när de startade sina resor.

Nya förhör hölls med Karin och nu började detaljer om Blåkulla bli allt klarare. Ett barn påstod sig ha sett Karins dotter Margareta sitta vid ett bord i Blåkulla och säga: ”*Mitt horn är fullt, ditt horn är halvt*”. Margareta förnekade att hon varit i Blåkulla. Men Karin hade svårt att värja sig från alla anklagelser trots att hon sa sig vara oskyldig. Den 29 mars stod hon åter inför rätta och hon uppmanades att bekänna sina synder. Hon råkade då säga att hon några år tidigare lockades

²¹ Protokollen från Trolldomsrannsakingarna i Gefle 21 april 1675

²² Öhrström, L. Sex, lögn och terapi. s. 132-133.

²³ Ankarloo, B & Henningson, G. Häxornas Europa 1400-1700.

till umgänge med sin mosters make Erik Pedersson medan hennes man fortfarande levde. Detta ledde till att Erik omedelbart häktades och erkände sina hordomssynder.²⁴

Karin fortsatte dock att neka till anklagelserna och hon bad att få komma hem till sin familj, men rätten avslog hennes begäran. I april inträffade en händelse som med all säkerhet lamslog Karin. Hon fick besked om att hennes dotter Margareta erkänt att hon blivit bortförd till Blåkulla av sin mor. Hon sa att hon hade klätts som brud och att modern haft samlag med den onde. Karin var maktlös. Övertygad om att dotterns vittnesmål måste vara sanna erkände Karin till slut, men bönföll också att hon skulle få komma hem. Hon fick besöka sin familj en sista gång ”*dock med block å benet och tvenne karlar i vakt*”.²⁵

Domarna föll så över både Erik Pedersson och Karin *för deras stora och grova missgärning*. De dömdes båda att halshuggas. Men Karin som erkänt att hon fört barn till Blåkulla, bland dem sin dotter Margareta, samt haft samlag med djävulen skulle sedan hon halshuggits också brännas på bålet.²⁶

4.5 KARIN PERSDOTTER ERKÄNNER SINA BROTT

Det fanns, som jag tidigare skrivit, kvinnor som erkände sina brott utan omsvep. Så var fallet med Karin Persdotter från Östnora i Mora. När häxfebern bredde ut sig vid mitten av 1600-talet packade hon sin väska och vandrade genom landet, och hon hamnade till slut i Gävle. Hon ställdes den 30 mars år 1675 inför rätta anklagad för trolldom och Blåkullafärder. Karin hade hunnit bli över 70 år och hon erkände direkt sina förbindelser med djävulen. Hon berättade att hon redan som ung anslutit sig till satan och så sent som föregående natt hade hon i sällskap med två barn ridit på Joen Kristerson till Blåkulla. Hon ägde dessutom ett riktigt smörjehorn som hon dessvärre inte kunde visa i rätten, men hon gav en beskrivning på hur det användes.

Den 12 maj fann rätten henne skyldig för hon hade ju själv bekant ”*att hon uti sin barndom är till satans tjänst förförd vorden och har allt sedan däruti begripen varit, den lede djävulen barn, säd och annat, människor till skada, tillpantat, med honom samlag och umgänge haft och flera vederstyggelser ... förövat*”. Detta var antagligen mer än nog för att dömas att halshuggas och brännas på bålet.²⁷

Trolldomsrannsakingarna i Gävle hade också andra följder. Några av de anklagade kvinnorna kom att begära utredningar om hur dessa rykten kunnat uppstå. Det visade sig, som de flesta redan anat, att barnen var de egentliga anstiftarna, men också att många vuxna varit med om att sprida dessa rykten.²⁸

4.6 GÄVLEPOJKEN

Det kanske mest kända fallet i häxprocesserna i Gävle står nog Gävlepojken Johan Johansson Griis, som också kom att kallas för Gävlepojken. Han anklagade sin mor Carin Nilsson, som var en fattig skomakaränka, för att vara häxa. Hon halshöggs och brändes på bål.²⁹ Johan skickades till släktingar på Södermalm i Stockholm. I Stockholm hade man knappt hört talas

²⁴ Wickberg, E. Gefle Dagblad 25/3 1967.

²⁵ Protokollen från Trolldomsrannsakingarna i Gefle 27 mars 1675.

²⁶ Wickberg, E. Gefle Dagblad 25/3 1967.

²⁷ Wickberg, E. Gefle Dagblad 28/3 1967.

²⁸ Wickberg, E. Gefle Dagblad 4/4 1967.

²⁹ Ödén, L. Gefle Dagblad 1985. Del 16.

om några häxor så många var nog häpna när de fick höra hans berättelser om hur det gick till på kalasen hemma hos djävulen. Det var ingen som ifrågasatte hans skildringar eftersom han var en respekterad häxavslöjare i Gävle. Några kvinnor i grannskapet undrade om han kunde se vilka som var häxor och naturligtvis kunde han det. Paniken spred sig snabbt. Kyrkoherde Berelius i Katarina församling intresserade sig mycket för Johans berättelser och den gamle prästen sa att pojken var ”*alltigenom trovärdig*”.

Myndigheterna grep så småningom in och i slutet av juni 1675 samlades Södra kämnärsrätten i Stockholm för att försöka ta reda på fakta i den växande häxhysterin. Gävlepojken togs in som vittne och erkände plötsligt att han själv var en häxa. Detta väckte stor uppståndelse och man insåg att han ljugit hela tiden. Han dömdes omedelbart till döden medan de kvinnor han utpekade som häxor släpptes fria. Ett par dagar innan han skulle avrättas fick han besök av Erik Noraelius som var komminister i Storkyrkoförsamlingen och ledamot av trolldomskommissionen. Noraelius var en av få som hade börjat tvivla på allt tal om Blåkullafärder och han korsförhörde Gävlepojken i två timmar. Till slut erkände pojken att han hittat på alltsammans och bedyrade att han inte visste någonting om Blåkulla, annat än det han lärt sig hemma i Gävle. Han kom att betecknas som en ”*en vanartig och lögnaktig bängel*” och i november 1676 hängdes han på Hötorget i Stockholm.³⁰

4.7 SAMMANFATTNING FÖR GÄVLE

Gävle kom att bli känt främst genom att kyrkoherdens hustru Katarina Bure stod anklagad för att vara häxa. Hon var också det första fallet i Gävle. Men det som hände henne var säkert inte unikt, utan förekom antagligen också på andra ställen i Sverige. Man kan tycka det vara obegripligt att hon av alla människor skulle anklagas för att vara häxa, den mest oskyldiga av alla. Men kanske var det just därför, hon ansågs vara ett lämpligt offer. Hon och hennes make, Petrus Fontelius, hade ett mycket kyligt förhållande till Gävles borgmästare Falck. Han började sprida ut rykten om att Katarina var en häxa och tog barn med sig till Blåkulla. Hon blev anklagad och dömdes till döden år 1675, men hon hade tur och klarade sig från döden med en hårsman, mycket beroende på hennes och makens kontakter.

Fullt lika bra gick det inte för de fem andra kvinnorna i Gävle som den 6 mars 1675 avrättades anklagade för att vara häxor. Många av de anklagade kvinnorna kom från mycket enkla förhållanden såsom Guldsmeds Brita, som var änka. Det var många barn som vittnade mot henne och hon kom att ta över rollen efter Katarina Bure som ledare över de andra häxorna.

Det var som sagt barnen som spelade en viktig roll i dessa grymma processer, utan dessa hade det antagligen inte hänt. De hade huvudrollen i de viktiga domstolshandlingar då barnen förhöordes i timmar. Det var heller inte ovanligt att barn vittnade mot sina egna mödrar och anklagade dem för att vara i förbund med djävulen, så i fallet med den s.k. Gävlepojken. Han skickade sin mor in i döden och placerades så småningom hos släktingar i Stockholm. Där pekade han ut en rad kvinnor som han sade ha samröre med djävulen, paniken spred sig snabbt. Många kvinnor halshöggs och brändes tack vare Gävlepojken. Till slut kom det dock fram att han hittat på hela historien, kanske för att få uppmärksamhet. I och med detta ebbade så småningom häxprocesserna ut och man fick ta itu med efterarbetet.

³⁰ Nilsson, U. I. Arbetarbladet 10/4 1993.

5. AVSLUTANDE DISKUSSION

De stora häxprocesserna varade i tvåhundra år och den påminner verkligen om vad vi människor är i stånd till. När hela samhället med experter och medhjälpare, i kombination med en uppjagad och skrämmd allmänhet, kommer igång, finns det inga gränser för hur långt människor är beredd att gå för att utrota det man identifierar som ondska.

Omkring 300 människor blev avrättade anklagade för trolldomssynd i Sverige. Ett ännu större antal, kanske några tusen, dömdes till döden men benådades i sista stund. Det som inte framkommer i de arkivmaterial jag läst är vad som hände med alla de splittrade familjer runt om i Sverige. Vad hände egentligen med familjerna där modern avrättades för häxeri. Många fäder stod säkerligen ensamma med stora barnaskaror och undrade hur de skulle klara sig.

När de stora häxanklagelserna började gick samma mönster igen från ort till ort och till en början var man skeptisk och visade misstro till angivelserna. Föräldrarna kom att bli missnöjda över den brist på förståelse deras utsatta barn fick i rätten, och krävde ett större engagemang från myndigheterna. Ingen hade väl då kunnat ana den masshysteri som kom att bli resultatet.

I början av trolldomsprocesserna var det mest kvinnor från de lägsta samhällsskikten som utpekades som häxor och ställdes inför rätta. De ansågs stå i förbund med den onde och dessutom förde de med sig små barn till Blåkulla. Dessa barn kom att bli märkta av djävulen och alltid tvingas tjäna honom. Barnen fick ständigt i hemmen höra misstankar om häxeri, riktade till olika kvinnor i byn. Detta gjorde naturligtvis att de rycktes med i häxvirveln. De upplevde Blåkulla i drömmarna och de såg de såg personer som de förut hört talas om som häxor. Då de senare fick vittna var det inte så konstigt att de oftare än vuxna blandade ihop fantasi och dröm med verkligheten. Barnasinnet lätt för tillfällig antipati och sympati än mot den ena, än mot den andra spelade givetvis också in.

Det som kanske var det mest skrämmande i detta var när man började sätta angiveriet i system. Barnen pratade sig samman före förhören och kom överens om vad de skulle säga. Många gånger var de säkerligen påhejade av entusiastiska föräldrar och vuxna. En anklagad kvinna hade ytterst lite att sätta emot. Man ansåg att barn inte kunde ljuga eller hitta på sådana fasansfulla berättelser, och många gånger såg man barnen som små vuxna. Oftast var berättelserna så trovärdiga att få tvivlade i en tid då djävulens närvaro upplevdes som verklighet

När det till slut uppdagades att barn verkligen kunde ljuga om saker de inte hade varit med om ändrades hela situationen. Man tog in många olyckliga barn till förhör som bekände att de ljugit. De berättade att de varit tvungna att ljuga och de hade berättat vad prästerna hade förväntat sig att höra. De hade mutats med gåvor eller hotats av vuxna som kanske ville komma åt sina grannar.

Att de flesta var kvinnor som anklagades för häxeri var inte så konstigt. Det fanns en skräck och ett förakt mot kvinnor som inte går att jämföra med idag. Och det var de högt uppsatta männen som stod för det värsta förtrycket. Häxteorin författades av munkar som varnade för att kvinnor kunde orsaka både impotens och sterilitet, och med magins hjälp kunde de kontrollera könsorganen och sexualiteten. Det var djävulen som gjorde kvinnorna farliga. Man ville också uppfostra folket. Teologer och myndigheter tyckte inte om bondkvinnornas sätt att uppfostra barnen eftersom de överförde den folkliga kulturen till nya generationer. De ville helt enkelt minska mödrarnas onda inflytande på barnen.

Tittar vi på Ockelbo och Gävle ser vi en viss skillnad. I Gävle avrättades fem kvinnor och i Ockelbo 14 kvinnor. Det är en stor skillnad. Förklaringen till detta torde helt enkelt vara att man ute i landsbygden hade kvar den gamla folktron. Ockelbo var ju under denna period en liten och avlägsen by med mycket långsam tillväxt, och detta kanske kan förklara varför tron på häxor och andra väsen var så stark.

Gävle kom att bli mest känd för kyrkoherdens hustru Katarina Bure, som stod anklagad för att vara häxa. Dessutom genom Johan Johansson Griis berättelser om Blåkulla. Det var också genom honom som häxprocesserna så småningom ebbade ut eftersom han erkände att han hittat på alla berättelser om Blåkulla.

Det man mycket snart upptäcker när man går igenom arkivmaterial om häxprocesserna i Sverige är att det endast rör sig om Blåkullamål. Det handlar från första stund om Blåkullafärder och de händelser som förknippades med det. Trollpackorna tog med sig barn, stora och små, till Blåkulla och lärde dem opassande saker. De red på människor och djur, skonade varken präst eller länsman. De svenska processerna skulle kunna liknas med en psykisk epidemi, som grep tag i befolkningen och spreds från ort till ort, från landskap till landskap över hela Sverige.

6. KÄLLOR OCH LITTERATUR

KÄLLOR

Wickberg, E. Handlingar ordnade efter ämne. E 42. Historiska handlingar 1600-1800. F1:3

Meddelanden av Gestriklands Kulturhistoriska Förening 1927. Ur: Protokollen från trolldomsrannsakningarna II i Gefle 1675.

Meddelanden av Gestriklands Kulturhistoriska Förening 1926. Ur: Protokollen från trolldomsrannsakningarna I i Gefle 1675.

LITTERATUR

Ankarloo, B. (1988/89) *Häxornas Europa. Historielärarnas förenings årsskrift*. Bromma: Historielärarnas förening

Ankarloo, B. & Henningsen, G. (1987) *Häxornas Europa 1400-1700*. Stockholm: Nerenius och Santérus

Eskeröd, A. (1981) *Övertro och häxprocesser*. Stockholm: Institutionen för folklivsforskning

Lagerlöf - Génétay, B. (1990) *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671*. Stockholm: Almqvist och Wiksell International

Linderholm, E. (1918) *De stora häxprocesserna i Sverige*. Uppsala: Lindblad

Sallman, J.-M. (1992) *Häxor - djävulens förbundna*. Italien.

Sundin, Per & Teo. (1978) *Häxorna. Häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland*. Bjästa: CeWe förlag

Sörlin, P. (1993) *Trolldoms - och vidskepelseprocesserna i Göta Hovrätt 1635-1754*. Stockholm: Almqvist och Wiksell International

Öhrström, L. (1996) *Sex, lögner och terapi*. Stockholm: Norstedts

TIDNINGAR

Jakobsson, G. (1985) Arbetarbladet *Kyrkoherdefru i Gävle dödsdömdes som häxa*. Gävle.

Löfgren, F. (1982) Gefle Dagblad. *Prästfrun som dömdes till döden för häxeri* Gävle.

Nilsson, U-I. (1993) Arbetarbladet. Artikel om häxprocesserna i Gävle. Gävle.

Wickberg, E. (1967) Gefle Dagblad. Artikelserie i åtta delar om häxor. Gävle.

Ödeen, L (1985) Arbetarbladet. *35 avrättades i Ockelbo i häxprocessernas tid*. Gävle

Bidner, J. (1982) *Trolldomsprocesser i Ockelbo på 1670-talet*. Gästriklands kulturhistoriska föreningsmeddelanden. Gävle